

Balogh András: Könyvtárak a globalizáció korában*

„A kultúra nem az írni-olvasni tudás. Ez csak eszköze a kultúrának. A kultúra nem iskolák, a múzeumok, a könyvtárak, a színházak sokasága. Ezek csak színhelyei a kultúrának. A kultúra egy nép összes öntudatos elemeinek összhangzatos, egységes ritmusú törekvése az emberiség legjobbjai által lehetővé tett magasra fejlesztett szellemi tulajdon részesévé, munkálójává, élvezőjévé tenni minden embert.”

Szabó Ervin: Szabad-e hinnünk? Népszava, 1902. június 10.

„Más szóval ez a rendszer, belső lényegét tekintve kemény diktatúra, amely azonban demokratikus formákat használ a politikai élet látható terében. Ennek az elkorcsosult hibridnek azért »demokratúra« a neve, mert olyan politikai–társadalmi–gazdasági rendszer, amely röviden megfogalmazva belül diktatúra, kívül pedig látszatdemokrácia.”

Drábik János: Világdemokrácia

A „posztmodern” könyvtárügy alapkérdései a globalizáció hatalmi konstrukciójában Umberto Eco világhírű regénye, *A rózsza* neve – olvasatomban – egy társadalom világnézeti–hatalmi tudatmanipulációjának, a „tudás” birtoklásának–megosztásának „összeesküvés-elméleti” archetípusa, amely tulajdonképpen egy krimibe ágyazott filozófiai–politikai vita, vagyis egy írói szemiotikai, „könyvtár-politikai” program „kódolt” üzenetét is hordozza. Eco „nominalista”, vagyis marxista értelmezésben szubjektív idealista, polgári posztmodern értelmezésben fenomenológiai–hermeneutikai meggyőződése „harcol” a dogmatikus módon értelmezett valóságértelmezéssel, a filozófiai és politikai „totalitarizmussal”. Eco könyve – könyvtári olvasatban – az elvont filozófiai és teológiai spekulációk vitáitól függetlenül is felveti a mindenkor könyvtárügy, könyvtárpolitika, kulturális politika legfontosabb elvi, a mindenkor hatalommal kapcsolatos kérdésfelvetését, amelyet a globalizáció tükrében is érdemes „frissíteni”, értelmeznünk. Mennyire és hogyan szabad-e, kell-e megosztani minden tudást a társadalommal (milyen tartalmak megjelenését, megosztását engedélyezzük), vagy létezhetnek ismereteinknek olyan területei is, amelyeket ilyen-olyan hatalmi megfontolásokból (pl. szellemi status quo) „jobb elhallgatni”, vagyis könyvtári értelemben elzárni az értelem fénye elől, szélsőséges esetben elpusztítani, mivel a mindenkor fönnálló világrend szellemi alapjait támadják és vonják kétségbe? Miért ezzel a meglepő és provokatív felütéssel vezetem be a könyvtári globalizáció problémáit tárgyaló írásomat, amikor „természetesnek” tűnhet, hogy egy globalizált világállam és egy digitalizált „világkönyvtár” felé való törekvés – mint „minden világok legjobbjának” megvalósítása – az emberi szabadság és szellem kibontakozásának legnagyobb és korlátlan formációja, kerete? Nos, azért, mert az információs társadalom tekintetében manapság, a globalizáció regresszív, egyenlőtlenségeket felmutató szakaszában olyan jelenségek és törvényszerűségek érvényesülnek a világpolitikában és a világgazdaságban, amelyek nem az egyéni és a kulturális szabadság, a nemzeti és egyéni önrendelkezés, az igazságosabb elosztás irányába mutatnak, hanem az emberek és államok feletti globális és totális kontrollú „világállam” felé, még akkor is, ha a technológia elvben már lehetőséget ad egy korlátlan távélérésű világkönyvtár megteremtésére. Ez a premissza akkor válik jobban érthetővé, ha felmutatjuk, hogy a számítógépes hálózatok olyan technológiai, társadalmi és hatalmi környezetben működnek, ahol a perspektívák nemcsak egy digitális éden (György Péter) megvalósulását

prognosztizálják, hanem ezzel együttjáróan egy információs totalitarizmus számára is közvetlenül adottak a keretek. Sőt, igazából a totális informatikai kontroll nem egy kívülről bevitt „elhajlása” a hálózatnak, hanem a hálózati technológia természetéhez, működéséhez tartozó, a priori alapfunkció. Nemcsak szabadon kommunikáló közösségek, szabadon áramló információk, s ezek „oldalvizén” adott esetben káros tartalmak, de egy globális anonim (informatikai–gazdasági) hatalmi struktúra körvonalai is látszanak mindezek „kiegyensúlyozásához”! A számítógépes hálózati technológia, mint eredendően háborús fejlesztés már megelőlegezte annak valódi (civil) alkalmazását: az emberi erőforrások és kommunikáció hatékony, kontrollálható, központosított hatalmi elemekkel manipulálható hálózati tömegtársadalmának a vízióját. Ennek a globális folyamatnak a par excellence eszközei a számítógépes hálózatok, amelyek magukban foglalják a hálózati információs társadalom és az anyagi–szellemi tőke kommunikációs kapcsolatait, viszonyrendszerét, és azt a technológiai adottságot, hogy e hálózati struktúrák központilag áttekinthetők, kontrollálhatók, manipulálhatók. Ennek a „perspektívának” a beteljesedéseként az információs társadalom egyik lehetséges utópiája egyfajta „világdemokráciának” (Drábik János) tűnik, amelyben a „demokratikus információs” felszín mögött a szükségletek és a szellemi–információs vagyon egyenlőtlen elosztása anonim háttérhatalmak szempontjai szerint mehet végbe. (A globalizáció árnyoldalait elfedő, de valós előnyeit is elősegítő segédtudomány, az informatika!) Egyelőre ott tartunk (helyenként kísérletileg), hogy a könyvtári könyveket éppúgy chipekkel „követhetjük nyomon”, kontrolláljuk és leltározzuk, ahogy egyes élőlényeknél „humán” kísérletileg ez már élő gyakorlat. (Ember, kutya vagy könyv „bechipelése”: csak formai különbségek.) Az „e-reform” összes lehetséges, akár pozitív, akár negatív végkifejletét nehéz prognosztizálni a könyvtári világra. Az azonban biztos: a digitális könyvtárak, (tárhelyek) elvben három területen behozhatatlan előnyben lesznek a hagyományoshoz képest.

1. Nem lesznek példánygondok, „legfeljebb” a távelérésnek technológiai, energetikai és anyagi nehézségei.

2. Minden könyv a „helyén” lesz.

3. Nem fog kopni a használatban. Mindazonáltal a szükségletek manipulatív allokálása, befolyásolása általi formális kulturális szabadság, a totális technológiai kontroll, a könyv, és a személyes használat nélküli „webkönyvtárak”, ahol a tájékoztató munka és a kölcsönzés is online távhasználatban történik, éppúgy része a jövőnek, mint az egy kattintásra lévő virtuális világ teljesebb, kényelemesebb, de elidegenedettebb megismerésének lehetősége, valóságos szükségleteinknek a magas szintű és egyre bővelkedőbb kielégítése. Globális világunk szabadsága egyelőre azonban egyre kisebb lesz sokak számára, ahogy Sydney Lumet Hálózati című filmjének híres monológjában megelőlegezve hallhattuk Peter Finch-től.

Természetesen nem e tanulmány feladata, hogy e kérdéskör összes vonatkozását megtárgyalja, mindazonáltal a kultúra, tudás és az információ allokációjában kiemelkedő szerepet játszó könyvtári hálózatok működése ezektől a globális technológiai–hatalmi trendektől függnék, s az ezt fönntartó hatalmi–pénzügyi kontextusba ékelődnek a könyvtári hálózatok mint kulturális közszolgáltatások. A tágabb értelmű (könyvtári–kulturális) globalizáció csak abban a világhatalmi kontextusban vizsgálható, amelyben az államok együttműködnek, „küzdnek” közös vagy saját céljaik megvalósításáért.

Más vonatkozásban, amikor a könyvtári globalizáció kérdésének intézményeket közvetlenül érintő háttérfolyamatait járjuk körül, akkor elsősorban a közszolgáltatásokat finanszírozó jóléti államnak a lokális, illetve a globális gazdasági folyamatokhoz való viszonyát, anyagi feltételrendszerét kell górcső alá vennünk. A könyvtári rendszer elsősorban a fönntartó állami és önkormányzati büdzsé lehetőségeitől, s a büdzsét befolyásoló globális–hazai piaci, gazdasági folyamatoktól, valamint egyre inkább a használók fizetőképességétől is függő

kulturális–információs közszolgáltatások. Így a nemzetgazdaságoknak egyre egységesedő (és globalizált) rendszert alkotva, egy globális függési és ebből determinált fejlettségi helyzetben kell újratermelniük a közszolgáltatások fönntartásához szükséges forrásokat, vagy hitelt fölvenniük a működtetésükhöz. Nem lehet kétséges tehát, hogy a globalizációs hátrányok és előnyök a gazdasági fejlettség függvényében teremtik meg egy állam közkiadásainak lehetőségeit, pénzügyi preferenciáit, így a kultúrára, a könyvtárügyre szánt források mértékét is. Ez a bonyolult, a gazdasági folyamatoknak, valamint a pénzügyi transzferek összefüggésrendszerének globális rendszere eltérő fejlettségű államokat, régiókat teremt, s eltérő színvonalú könyvtári közszolgáltatásokat. A globalizáció tehát a kapitalizmus alapsémáival működve, szükségszerűen pénzügyi–gazdasági egyensúlytalansági, függőségi helyzetet hoz létre a rendszer különböző területein. A tőkeáramlás összértékben mindig érték-többlettel vonást, profitelvonást jelent a globalizáció kevésbé fejlett régiói felől, a tőkebefektetések és a hitelkihelyezések ellenére is. A hagyományosan a centrum–félperiféria–periféria hármasságára osztott globális fejlettségi szintek eltérő lehetőségeket teremtenek a jóléti állam finanszírozási feladataiban is. Vajon ezek tükrében, függvényében elgondolkoztunk-e már azon, mitől függ a különböző nemzetek (állami) könyvtárügyének kulturális–könyvtári, információs gazdagsága, intézményeinek fejlettsége, szolgáltatáskultúrájának lehetőségei, dolgozóik pénzügyi megbecsülése? Milyen áttételekkel, milyen pénzügyi struktúrák által szól bele a világ globális pénzügyi–hatalmi politikája, újraelosztási rendszere egy adott állam könyvtárainak szerzeményezési, humán erőforrás-politikájába, kulturális életének lehetőségeibe, állományalakítási mechanizmusába? Az ízlésen keresztül a könyvtárakat is befolyásoló kulturális globalizáció is hatalmi–ideológiai, gazdasági összefüggésrendszerben, összefonódásban vizsgálandó folyamat. A közszolgáltatások – így a könyvtárak szegénysége, forráshiánya, de gazdagsága is – globális folyamatokból eredeztethetők. Miért is nem költhet annyit egy „fejlődő”, periférikusabb ország kultúrára, könyvtárügyre, s miért csak a gazdagabb nemzetek kiváltsága a gazdag (akár könyvtárként évente több tízezer könyvet fluktuáltató) könyvtári ellátás, amely nem feltétlenül jelent egyben jobb könyvtárügyet, minőségileg is magasabb kultúrálódást, „legfeljebb” korszerűbb infrastruktúrát, technológiát? A dolog paradoxona, hogy a gazdagabb országok könyvtárügye – részben a könyvpiaci lobbival történő összefonódása, beavatkozása következtében is – sokkal drágább szerzeményezési politikát valósít meg (közpénzen): zömében hamar avuló, újszerű tartalmaknak a mennyiségi prezentálását és gyors leselejtezését, a könyvtáraknak kvázi könyvesboltta alakítása által. A könyvtári globalizáció tehát azt is jelenti, hogy olyan szakmai elvek érvényesülnek, amelyek költséghatékonyságra, manipuláltan súlyozott könyvtárhasználati empirikus adatokra, érdektelenségre hivatkozva egyszerűen kisöpörnek a könyvtárak kulturális örökségét. Helyette jobb esetben lektúr „zúdulhat” az olvasók nyakába, de ha ehhez kellő intézményi szegénység és elidegenített olvasói érdeklődés is társul, akkor garantálható a hosszú távú kulturális értékvesztés. Mert miért is nem olvasunk? Azért, mert a globalizáció áttételesen, a pénzügyi–gazdasági függésrendszer egyénig hatoló láncolatával kilúgozza az olvasáskultúrát, uniformizálja a kulturális érdeklődést, elszegényíti a társadalmat és a könyvtárügyet. Ehhez nem kell más, mint egy olyan globális kultúripar (Theodor W. Adorno), amely központosítottan termeli, allokálja a szükségleteket és a szükségletkielégítőket egyaránt. Egyszóval finanszírozza a kulturális termelés inputjait, outputjait, döntve arról sok-sok pénzügyi áttétellel (és a média reklámozó ráhatásával támogatva), hogy mi jelenhet meg, mit játszanak a mozik, milyen könyveket selejtezzen és vásároljon a könyvtári hálózat, ergo: milyen legyen a világlézés. A kulturális, pénzügyi, gazdasági globalizáció vertikális tényezői és folyamatai egymással együttműködve teremtenek olyan helyzetet a kultúrában is, hogy az igazi kulturális szükségletekben (és nemcsak kielégítőikben!) való gazdagság is csak a

globalizáció nyerteseit illesse. A globalizációban a horizontális (területi) kiterjedést, a vertikális irányú hatalmi, pénzügyi transferek központosítják, szivattyúzva a hasznot, kontrollálva az államokat. Mindez könnyen leosztható – a megfelelő áttétekkel – egy regionális könyvtárpolitikává és szakmai ajánlássá egy szakmai lobbival, amely összefonódva a globalizáció gazdasági–pénzügyi szereplőivel, akár nemzetközi szakmai ajánlássá is emelheti (IFLA) a könyvtárakat megszorító, a piaci környezet igényeit kiszolgáló fiskális könyvtári politikát. Hiszen az állam, mint kifosztott főntartó, manapság már mindenhol „rossz” gazdája a könyvtáraknak. De miért is „rossz” gazda az állam? Azért, mert azzá tették éppen azok a globális szereplők – többek között az IMF&„tsai” – asszisztálásával, amelyek „segítséget” kínálnak! Ezek az intézmények a pénzügyi presszionálás büdzsétet érintő áttétein keresztül a szó átvitt értelmében könyvtárak könyvespolcain turkálhatnak, költséghatékony selejtezési „reformprogramot” kikényszerítve. Így a „jóakarát” testet ölt egy „kellemes”, globálisan alkalmazható könyvtár-politikai „reformprogramban” ... E „kellemesség” igazi haszonélvezői a piac és a piaci hasznot elszívó domináns hatalmak, hiszen világméretben lehet spórolni a könyvtárügyön, egyben hasznot termelni a homogenizált kulturális, valamint üzleti információs szükségletekre berendezkedett könyvtári infrastruktúrán. Sőt, azt is meg lehet magyarázni indirekt logikával a hitelekben fuldokló államnak, hogy „segítségképp” a piac leveszi a főntartás bizonyos terheit, ha megjelenhet a közjóléti infrastruktúrán – miután „kifosztotta” az államot, tehetjük hozzá. (Mindez még csak azért nem következett be a könyvtáraknál, mert az egészségügy és az oktatás területén sokkal nagyobb profittal kecsegtetnek ugyanezek a folyamatok...)

A kört most bezárva, ezekből a sokoldalú, tágabb összefüggésekből kiindulva teszem föl a kérdést: mit értek szorosabb értelemben könyvtári globalizáción? A könyvtárak (digitalizált) szolgáltatásainak számítógépes hálózatokkal történő összekapcsolását, információcseréjét, távelérését, távszolgáltatását, valamint a kulturális könyvpiacnak és a gazdasági információs piacnak a könyvtári közszolgáltatásokban történő megjelenését. Ez a definíció magában rejti a könyvtári globalizáció (egyelőre) antagonisztikus ellentmondását: a közel azonos színvonalú számítógépes, technológiai elvárásoknak, mint a könyvtárhasználat technikai előfeltételének a különböző gazdagsági alapokon történő megvalósulását, finanszírozását, valamint a dokumentumok megőrzésének-selejtezésének, a kulturális szükségleteknek és a piaci szempontok összeegyeztetésének könyvtári problémakörét, illetve a könyvtárügynek a globális pénzügyi, gazdasági, kulturális, információs folyamatokkal, a piaccal való kapcsolatrendszerét. A könyvtárügy globalizációját tehát a kultúra és az információk hálózatok általi rendszerbe helyezése fejezi ki tartalmilag, formailag a számítógépesítés és az ehhez kapcsolódó távszolgáltatások.

Így amikor a XXI. század könyvtárügyéről írunk, akkor elsősorban a globalizáció sok-áttételes könyvtári–kulturális, technológiai vonatkozásairól, hatásairól kell szólnunk. Csak a globalizációs rendszerkritika kontextusából és alapkérdéseitől juthatunk el egy olyan könyvtárképhez, amely tartalmazza azokat a könyvtár-politikai, könyvtárhasználati, könyvtár-gazdaságtani szempontokat, amelyek egy demokratikus, kulturális–információs kínálatban gazdag könyvtárügy megalapozását szolgálhatják. Amikor a posztmodern könyvtárügy globlizációs alapkérdéseit tekintjük át, akkor tehát legalább három fontos szempontrendszer bonyolult kölcsönhatását, összefonódásait, egymásrautaltságát kell „kibogoznunk”, hogy a könyvtárügyet mint kulturális felépítményt az alapok felől megértsük. A politikai–hatalmi, a pénzügyi, végül a kulturális globalizáció (összetartozó) alapkérdéseinek és ezek információs társadalmi konstrukcióinak megértése vezethet csak el a könyvtárügy jelenkori problémáinak feltárásához. Amikor tehát egy adott ország könyvtári–használati kultúrájának állapotát tágabb kontextusban vizsgáljuk, akkor nem elsősorban a könyvtárhasználatok szociológiai adataira, még kevésbé a könyvtárakkal kapcsolatos

empirikus kutatásokra gondolok, amelyek fontos, de manipulálhatóságuk, korlátozottságuk miatt is nem kizárólagos adalékai a posztmodern könyvtár (filozófiai) konstrukciónak, hanem mindig szólnunk kell a globalizáció általános, „intézményesített élősdiségéről” (Rozsnyai Ervin), az ezt fönntartó függési struktúrákról, a szükségleteket manipuláló médiáról, a gazdasági fejlődés egyenlőtlen voltáról, s azokról a hatalmi–gazdasági trendekről, amelyek az egyenlőtlen elosztást, fejlődést a „kulturális felépítmény” intézményesült világában is megjelenítik. Ha tehát a globalizációt komplex jelenségként fogjuk fel, akkor abban a különböző társadalmi–gazdasági folyamatok egymáshoz viszonyított hatásait kell vizsgálnunk, s ebbe a globalizációs kontextusba belehelyeznünk a könyvtárügy, a kultúra kérdéseit. A könyvtárügy fő kérdései is tehát a globalizáció általánosabb problémáiban, kihívásaiban gyökereznek, hiszen a könyvtár egy társadalom tudományos, kulturális és információs gazdagságának, „jólétének” fontos háttérintézménye. A jóléti állam (történeti és pillanatnyi) válsága azonban felszínre hozta az állami fönntartású közszolgáltatások, így a könyvtárügy finanszírozhatóságának, fönntartható fejlődésének, fejlesztésének közgazdasági problémáit. Az állami közszolgáltatások finanszírozási kérdései egyre komolyabb problémaként merülnek fel, hiszen a legyengített, elszegényített állam pénzügyi lehetőségei csökkennek, s a globális piac, az állami közfeladatok és a közszolgáltatások finanszírozásába történő bevonásával egyre több jogot formál e közszolgáltatások piaci liberalizációjára, az ellátó infrastruktúra némely részeinek a magánosítására, a közszolgáltatásoknak a piaci haszontermelésre való ösztönzésével.

Vajon a globalizálódó könyvtárügyben, az ismeretek digitalizációjának, áttekintésének – és esetleges totális kontrolljának – korában, az intézményesített kulturális–információs befolyásolás, allokáció világában vélelmezhetőek-e olyan pillanatnyi folyamatok, elképzelések, modellek, amelyek a globalizált világ tágabb horizontú világegyesítési perspektívájában, „új világrendjében”, egy „világfalu” konglomerátumban kijelölhetik a könyvtárak, könyvtárosok és nem utolsósorban a könyvtárt használó civil társadalom kulturális szocializációját, beállítódását, kulturális identitását, ízlését? A téma felettébb „kényes” természetű, és a legkevésbé sem akadémikus, hiszen a globalizált világ hatalmi–politikai aktorai nagyon komolyan „(le)számolnak” a kultúrával, hiszen egy nemzetállamiság feletti globalizált világ értékrendjének elfogadtatásához, avagy elutasításához, a kulturális (és persze a könyvtári) szocializáció aktusain keresztül vezet az út. A tét tehát „könyvtárügyileg” nem kicsi: a világegyesítés perspektívájában milyen hatalmi–pénzügyi szempontok szerint kell támogatni a könyvtárakat ahhoz, hogy az egységesülő világ „információigényét”, dokumentumallokációs szempontjait intézményesítetten kielégítsék; és másik oldalról, milyen könyvtár-politikai dilemmákat vethet föl a könyvtárak „függétlenségére”, demokratikusságára való törekvés? Hogyan kerülheti el a könyvtárügy a nemkívánatos politikai–gazdasági függési viszonyokat, miközben kényesen kell ügyelnie a fönntartókkal, újabban a piaccal való viszonyra? És itt újabb globalizációs ellentmondásba ütközünk. Hogyan valósítható meg a könyvtár de jure közszolgálati eszméje, (1997-es kulturális törvény, valamint az IFLA-nak az információk szabad áramlására vonatkozó ajánlása) a mindenki által esélyegyenlőségi elvvel elérhető közkönyvtári szolgáltatás, ha a globalizáció következtében egyre kevésbé lehet ehhez fönntartani az intézmények gazdagságát, a használat esélyegyenlőségét? Ebben a problémában nem lehet nem felfedezni a globális imperializmus bizonyos kizsákmányoló jellegzetességeit. Elemzésünk fogyatékos és egyoldalú lenne, ha a könyvtári globalizációban kizárólag egyfajta „Örömodával fanfároztott” dokumentumegyesítést, könyvtári világhálózatot látnánk. A nemzetek globalizációja és a dokumentumok globalizációja, „világkumulálása” nem feltétlenül konfliktusmentes folyamat, hiszen a globalizáció természetét illetően, amelyben távolról sem csak nyertesek vannak, az információs erőforrásokhoz való hozzáférésben sincs

esélyegyenlőség. A hazai gazdaság és könyvtárügy félperiférikus helyzete egy olyan köztes státus a globalizált nemzetek sorában, amelyben a globalizáció előnyeinek és hátrányainak jellemző tünetei egyszerre észlelhetők. Ebből a geopolitikai, stratégiai helyzetből tehát kimutatható a globalizáció antagonisztikus fejlődésének útja. A lokális és globális gazdaság, társadalom és kultúra ellentmondásainak problémája.

A globalizációs hatalmi törekvések látható és láthatatlan, szimbolikus és de facto intézményrendszerei, háttérhatalmai első megközelítésben (érthető módon) a pénzügyi, illetve gazdasági világegyesítés hatalmi preferenciái és eszközrendszerei mentén kumulálódnak, de a gazdasági globalizáció szerves és elválaszthatatlan kísérőjelensége a kulturális globalizáció is, az összes problémájával, konfliktusával együtt. Ez abból is adódik, hogy egy társadalom „globalizációs integrációja” első körben a termelés felől, a gazdasági alaptól mehet végbe. De ne felejtjük el, hogy a nemzeti kultúra, a tudás, a gondolkodás, a műveltség ugyanakkor együttesen jelentik a lokalitások (kulturális–szellemi) identitását, helyi kulturális immunitását, a globalizáció „nemkívánatos” elemeinek kulturális–szellemi ellensúlyát. A fő ellentmondás is ebből fakad: a kulturális szocializációs mintákat közvetítő globalizált média és tömegkultúra szemben állhat a magaskultúra esztétikai, valamint a nemzeti (népi) kultúrák hagyományőrző szempontjaival, értékrendjével. A globalizáció perspektívájának tágabb értelemben vett kulturális aspektusaiban tehát vannak olyan elemek, amelyek átvétele elengedhetetlen feltétele a helyi társadalmak versenyképességének megteremtéséhez a globális munkaerőpiacon (pl. idegennyelv-ismeret, technológiai ismeretek, üzleti információk, munkakultúra stb.). A tágabb értelemben vett „kultúra” hiánya globális aspektusból tehát bizonyos termelési–fogyasztói kultúra ismeretének, gyakorlásának a hiánya is, ez mára egyszerre jelent „műveletlenséget”, „informálatlanságot”, szakképzetlenséget, versenyhátrányt, együttműködési problémákat a személyeknek és államoknak, de a nemzetek kollektív „túlélési” lehetőségeit is csökkenti a globális versenyben. A globalizáció kettős (ellentmondó) hatása tehát a kultúra területén is jelen van: egyszerre jelent szocializációt egy globális „multikultúrába”, de a helyi kulturális identitások megőrzésében is új kihívásokat támaszt, mert a globalizáció erodálja is a helyi kultúrák összetartó erejét. Az ellentmondás tehát totális: egyszerre jelent komplementer (egymást kiegészítő) és antagonisztikus (kibékíthetetlen) ellentéteket a helyi kultúrák és a globalizáció között a „nemzeti kultúrafelettség” elve. A globalizációs hatalmi törekvések nem véletlenül szeretnék a lokalitások gazdaságának pénzügyi befolyásolásával, gazdasági kolonizációjával (a helyi termelőtulajdon privatizációjával, a helyi vállalkozások háttérbe szorításával, valamint az államnak és a közszolgáltatásoknak az elszegényítésével) áttételesen átalakítani a nemzetek kulturális felépítményét is. A termelési és piaci feltételek, fogyasztói szükségletek globális fejlődéséhez, egységesítéséhez szükség van tehát a gazdasági alap megváltoztatására, globalizációjára a gazdasági–pénzügyi kolonizáció által.

A technológia kétarcú hatása a könyvtári globalizációra

Az „egységesedő” könyvtári világ előfeltétele a termelési viszonyok gazdaságilag, technológiailag is szabványosított nivellálása, kiterjesztése. Az informatika, a számítógépesítés mint a termelés legáltalánosabb munkaeszköze a globalizáció olyan közös nyelvivé és feltételévé vált, amely a szűkebb és tágabb értelmű emberi kultúrának az újjáteremtőjévé, a társadalmi anyag- és információcsere legmagasabb szintű eszközévé lett, és nem utolsósorban megvalósíthatja a könyvtárosok és a használók nagy utópiáját, a dokumentumok digitális kumulálásának távelérését. Véleményem szerint a komputer egyrészt magát az abszolút termelőeszközt jelenti a legmagasabb szintű és hatékonyságú anyagcsere megvalósulásának vezérlőjeként ember és természet között, másrészt maguknak

a termelőeszközök termelésének is a legmagasabb szintű „koordinációját”. A számítógép korábban nem látott módon egységesíti–hálózatossítja, szabványosítja (globalizálja) a legkülönbözőbb típusú termelő–szolgáltató munkavégzés „felhasználói felületét”. A hálózati társadalom már szinte minden természettel és a társadalmi közösséggel kapcsolatos munkavégzést és információcserét a számítógépes hálózatokon keresztül intéz. A számítógép tehát minden eddigi munkaeszközt túlszárnyaló mesterséges intelligencia, amely nem „egyszerűen” és célszerűen közvetít ember és természet között, hanem abszolút értelemben vezérli magát a közvetlen termelést. Az emberiség a természet és az ember közé ma már nem egyszerűen munkaeszközöket tesz, hogy átalakítsa a világot, hanem mesterséges intelligenciát, amely sokkal magasabb szinten, sokkal hatékonyabban, hálózati kapcsolatokkal koordinálja az anyagcserét természet és társadalom között. A könyvtárosok a számítógépesítéssel például egyszerre élték meg, hogy munkájuk „könnyebb”, gyorsabb, nagyobb hatékonyságú, de bizonyos értelemben több és más is lett, és azt is egyben, hogy mindezekkel egyidejűleg, információkereső képességeik fel-, míg más (fizikai) képességeik leértékelődtek. Manapság már ott tartunk, hogy a könyvek digitalizálásának munkáját is automatizálhatja számítógép-vezérelt eszköz, amely tízszeresére növelheti az ember által bevihető oldalak számát. Hát még akkor milyen „munkaerő-piaci forradalomra” számíthat a szakma, amikor a digitalizáció eredményeként „nem lesznek” papíralapú könyvek és könyvtárak, csak digitalizált formátumú dokumentumok, személyes olvasói jelenlét nélkül! Hiszen mindenki csak online áll kapcsolatban a webkönyvtárakkal! Akkor már a könyvtáros pusztán fizikai jelenlétére, személyiségére sem lesz szükség, nem lesz fizikai objektum, amelynek a logisztikai mozgását meg kellene oldani, de személyes könyvtáros-olvasó viszonyra se számíton senki! A szó szoros értelmében egy kattintással lehet majd könyveket kölcsönözni és visszahozni, ebben a szép új könyvtári világban, ahol könyvtári „kintlévőségeinket” éppúgy, mint a banki tartozásainkat is online utalhatjuk (vissza). Egyelőre maradjunk a könyvtári kölcsönzőgépnél, amelynek használata során sem lesz többé szükség a könyvet kiadó, vagy visszavevő adminisztratív munkaerőre, a „könyvtárosok uralmára”.

Annál inkább több biztonsági öre... Ennek a folyamatnak a kipellengérezésével azt szeretném szemléltetni, hogy a „könyvtárosok uralma” könnyen a könyvtári technológia diktatúrájába, egy teljesen személytelen online, digitális könyvkölcsönzési, könyvtárhasználati rendszerbe csaphat át. (Kérdés, hogy ezt a folyamatot „reformnak” értelmezzük-e?)

A globalizáció és a digitalizáció a könyvtárügyben „testvérfogalmak” (ha nem is szinonimák), hiszen a könyvtár eredeti küldetését, a dokumentumok kumulálását, archiválását, feldolgozását, visszakereshetőségét, idő- és térbeli korlátozás nélküli megosztását elvben megteremthetik a számítógépes világhálózatok. De ez csak a technológia adta perspektíva egyik, sérülékeny utópiája. Az írásbeliséggel ugyanis egyidős az a törekvés, hogy a szellemi értékeket rögzítsék, áttekintsék, a hatalom érdekei szerint allokálják vagy éppen elzárják. A könyvtárhasználat szabadságfoka tehát mindig egy adott társadalom demokratikus voltának, termelő erői fejlettségének is lenyomata. Azt látjuk a digitalizáció egyik arcát elemezve, hogy a globális hatalmi trendek a jóléti állam elszegényítésének fiskális politikája mentén hogyan osztják fel a virtuális valóságot egyenlőkre és egyenlőbbekre. A digitalizációban benne rejlik az a veszély is, hogy a szellemi tartalmakat egy virtuális másvilágra „sikkasztják” (Feuerbach), amelynek hozzáférése szabályozott lesz a gazdasági és pénzügyi erőforrások preferenciái mentén. Messze nincs esélyegyenlőség az információ és a tudás globális allokációjában. De más technológiai, ökológiai, hatalmi kérdéseket is felvethetünk: a digitális dokumentumok elérésének problémái az adatátviteli modellben, sémában láthatók. Bármiféle üzemszerű vagy szándékolt, technikai, olvasási, adatátviteli, energetikai zavar, behatás fönnállása esetén összeomlik a rendszer; a használó receptoraihoz nem ér el a szövegtartalom, még ha az érdeklődés és az olvasási motiváció meg is lenne.

A globalizált információs kultúra egyrészt a szellemi „távgyarmatosítás” eszköze, de értékforradalommal összekötve a valóságos kulturális fejlődés, művelődés motorja is lehet, hiszen a virtuális dokumentumoknál sosem lesznek példánygondok! A digitalizáció másik fontos kérdése tehát szociális–jóléti aspektusú. Mert ahogy a magántőke is a profitra utazik, úgy a „köz” is óriásit profitálhat a digitalizációból, ha azt a „jóléti” közszolgáltatások körében szeretnék fenntartani. A digitalizáció azonban olyan műszóvá kezd válni, amit minden kulturális–könyvtári problémára, a könyvbeszerzési lehetőségek csökkenésének ellensúlyozására, a (virtuális) kulturális kínálat és ízlés növelésére, intézményes allokálására, kizárólagos gyógyszerként, differenciálatlanul kezdenek alkalmazni egyes szakmai körök, akár a könyvek leselejtezésének ürügyén is. Ma még nem láthatjuk eme folyamat minden, jó és rossz jövőbeli aspektusát, már csak ezért sem, mert a szellemi javak globális digitalizációjához, kumulálásához, tartalomelszívásához és tartalommegosztásához vezető út éppen csak megkezdődött. Azt is mondhatnánk, hogy a könyvtárak a digitalizáció révén lehetnek a globális kapitalizmus értékteremtő és piacképes tényezői, de egyben kiszolgáltatottjai is a tőkének. A digitalizációval és a hozzáférés biztosításával a könyvtárak mind nagyobb szellemi és gazdasági vagyon fölött rendelkeznek, egyre könnyebben kontrollálhatóan és allokálhatóan. Ahogy a bróker a laptopján hatalmas virtuális pénzüsségeket mozgathat, a „könyvtárbrókernek” meg hatalmas szellemi tartalmakat kell felelősen kezelnie számítógépén. Ha majd egy-egy nagyobb könyvtár anyaga is egy-egy szerverszobára „korlátozódik”, akkor döbbenünk csak rá igazából arra a hatalomra, amely a könyvtáros „keze alatt” van. Mert a dokumentumok digitalizációja a szellemi tartalomelszívásnak éppúgy, mint a demokratikus tartalommegosztásnak a par excellence eszköze lehet, attól függően, hogy a kulturális újraelosztás (piaci–globális) törvényszerűségeit vagy a társadalom közjóléti érdekeit preferáljuk. A probléma és az érdekellentét a globális tőke és a társadalom, tőke és könyvtári munka között ott keletkezhet idővel, hogy a globalizációs folyamatok által elszegényedett állam nem képes a könyvtári infrastruktúrát fejleszteni, de erre elementáris szükség lenne a szellemi, tudásalapú versenyképesség javítása végett. A globális pénzügyi folyamatokkal mindez úgy kapcsolódik össze, hogy a hitelekkel valójában elszegényített államnak a könyvtárak, a közszolgáltatások egyre inkább teherterelei lehetnek, és áttételesen bezárulhat a megszorítást feltételül szabó adósságpolitika a „jóléti” könyvtári szolgáltatások körül is! Innen már csak egy ugrás lehet a piaci–társadalmi környezet profitorientált könyvtárhasználati szokásaira és bizonyos „versenyképesszerekre”, fenntarthatóságra, az ellátás „biztonságára” hivatkozva átalakítani a könyvtári ellátórendszert is.

A könyvtári privatizáció víziója, mint a közösségi szellemi tulajdon és infrastruktúra piaci globalizációja

A könyvtári infrastruktúra állami tulajdon, s mint a kulturális-információs közjólét kielégítője, állami fenntartású keretekben fejti ki működését. Az állami és lakossági eladósodás, a tőkehiány logikáját és következményeit azonban láthatjuk abban, hogy a nemzetközi pénzintézetek (Európai Központi Bank [ECB], Nemzetközi Valutaalap [IMF]) és maga a piac is természetesen, milyen nyomásgyakorlással készítenek az állami költség elvonására, a közszolgáltatások „reformjának” kieszközölésére, a piac befolyásának növelésére. Mi is tehát a kútfeje a közszolgáltatások (részleges) privatizációjának? Alapvetően a vertikális globális pénzügyi folyamatok, transzferek, amelyekkel a nemzeti jövedelmek pénzügyi elszívása történik. Ezért nem állnak rendelkezésre megfelelő források az állam számára, hogy beruházásait önmagának hitelezze, a közszolgáltatásait kellő színvonalon fenntartsa. Ennek a mesterségesen, piaci eszközökkel előidézett „forráshiányos” szubvencionálási gyakorlatnak az

lesz a következménye, hogy az állami, önkormányzati fenntartású közszolgáltatások egyre kevésbé képesek megfelelően fejlődni, pedig a technológiai fejlesztés, digitalizáció ma már az egyik alapvető fejlesztési kényszer a könyvtári szolgáltatások korszerűsítésében, az olvasók megtartásában⁵. Ebben a szituációban megjelenhet a privát tőke bevonásának a lehetősége a könyvtárügyben.

A globalizációs „könyvtárprojekt”, amely alapvetően a digitalizációra és a globalizált információs piacra épül, kulcsfontosságú lesz a világ információs–szellemi javainak újraelosztási gyakorlatában, hiszen a közkönyvtárak nemzeti könyvtárakon keresztül globalizált hálózata – túlzás nélkül – a világ legjelentősebb, köztulajdonlású, koncentrált kulturális, információelosztó háttérintézményeit jelenti.

A könyvtári „világhálózatok” és a digitalizált adatbázisok fölötti uralom és kontroll a globális világ szellemi irányait is befolyásolhatóvá tehetik. Ebben rejlik a könyvtárügy fő ereje, kitüntetett szerepe, amely egyrészt médiuma egy szellemi világkontroll igényének, másrészt a mindenkori másként gondolkozás demokratikus és sok esetben radikálisabb alternatívájának is. A könyvtár globalizációs fenntarthatóságával kapcsolatos szakmai közbeszédben is megjelentek bizonyos „általános” (gazdaság)-politikai sarokpontok, ellensúlyok, a piac bevonásától az állam nagyobb szerepéig tartó spektrumban. A dilemma egyik aspektusa gazdasági jellegű, s a könyvtárügy fenntartható fejlődésének, a „modern kulturális öngondoskodásnak”, a jóléti állam nemzetközi elszegényítésének a tükrében így tehetnének föl, hasonlatosan más típusú jóléti közszolgáltatásokhoz: kell-e (lehet-e) piacosítani, piaci értelemben „költséghatékonyt”, „fenntarthatóvá” tenni a könyvtári közszolgáltatásokat? Mennyiben kell az államnak a kulturális közellátásból, a könyvtárak fenntartásából, fejlesztésükből kivennie a részét? Mennyit terhelhet a használókra egy intézmény? E problémában konfrontálódnak az állam „közjóléti” alapú ellátó hagyományai, funkciói, feladatai, a közellátás tulajdonképpen és eredendő lényege, illetve az állami fenntarthatóság gazdasági feltételei. E dilemma „dialektikus harca” lengi be manapság a jóléti állam filozófiáját, gyakorlatát. Így többek között az is nyitott kérdés maradt, hogy a „rég” jóléti-közművelődési paradigmán nyugvó közkönyvtárügyből mit lehet átörökítenünk az információs társadalom fogyasztói paradigmáján kibontakozó könyvtári kultúrába egy új „egyensúly” megteremtése végett. A közjóléti paradigma hagyományain nyugvó kulturális közellátás és szakmai identitás a „modernitás ingájának” történelmi átlendülése következtében most egy piaci (liberális) környezetben keresi új szakmai evidenciáit. Ahogy egy NKA-jelentésből és megállapításaiból kiderült:

„az alkotók és az őket segítő/foglalkoztató intézmények immáron nem „csak” az államnak, hanem a kereslet–kínálat szabályainak is kiszolgáltatottjaivá váltak.”⁶

Mindez természetesen a könyvtárügyre is igaz. Nagy kérdés azonban, hogy a könyvtári dokumentumellátás „közjóléti-intézményi jellege”, szemben egyes könyvtári szolgáltatások üzleti haszonként való kiaknázásával, „liberalizálódásával”, milyen egyensúlyokkal, ellensúlyokkal valósulhat meg. A forrásbevonás, a technológiai fejlesztés, a digitalizáció a könyvtárügyben elengedhetetlen feltétele a szolgáltatások színvonalának növelésében, a használók differenciált szükségletei felé történő nyitásban. Nagy kérdés azonban, hogy a könyvtárak „feltőkésítésében” mekkora szerep juthat a piaci befolyásnak és mekkora az államnak. A globális és lokális politikai döntéshozást átszövő gazdasági–pénzügyi struktúrában a könyvtári közszolgáltatások is sarokba szoríthatók lehetnek. A globalizáció ott szól bele a közszolgáltatásokba, hogy a piac vagy a nemzetközi hitelintézmények az államok büdtségére való hatáson keresztül elvárhatják, hogy a könyvtárügy is úgy alakítsa ki és át szolgáltatáskultúrájának bizonyos részelemeit, hogy minél több közvetlen bevétellel egészítse ki egyre hiányosabb büdtségét. Ez egyszerre jelentheti némely könyvtári alapszolgáltatások díjtételeinek növekedését⁷, valamint az „üzleti információ” – vagyis kettős meghatározásban

egyrészt könyvtári információk, adatok fizetős szolgáltatását, másrészt a piac konkrét információszükségleteit kielégítő gazdaságinformatikai szolgáltatások (üzleti terv)– egyre nagyobb szerepet kaphatnak a közkönyvtárak szolgáltatáskultúrájának kialakításában. A költséghatékonyság elérésének globális trendjei is mutatják, hogy mire számíthat a szakma. A technológia által kiváltott munkaerő „árukapcsolt” leépítésére, valamint a piac szükségleteit kielégítve speciális tudások és kompetenciák bevonására. A könyvtárügy egyetemes fejlődése, fejlettsége és perspektívái mára, a globalizáció korára a korábbiaknál is bonyolultabb gazdasági–társadalmi, kulturális–technológiai globális háttér folyamatok összességétől függő, intézményes szellemi tudásallokációs gyakorlatban kulminálnak. A könyvtárak, a könyvtárpolitika mára célpontjai és eszközei lettek a globalizációs hatalmi–intézményi struktúra szellemi, informatikai, piaci érdekeltségeinek, hiszen a könyvtári hálózatok hatalmas tudásnak és dokumentumtömegnek egyesített birtokosai, s a könyvtári infrastruktúra a világcégek, magáncégek által birtokolt tudásbázisok egyik lehetséges profittermelő közszolgáltatói elosztópontjaivá válhatnak.⁸Ez a perspektíva bekapcsolhatja a könyvtárügyet a globalizált gazdaság profittermelő piaci körforgásába. A tudásmenedzsment „főkönyvtárainál”, elsősorban az egyetemi, illetve bizonyos szakkönyvtári, valamint különösen az üzleti–vállalti könyvtári és információszolgáltató centrumokban ma már „természetes”, hogy az információ eszköz a piaci érvényesüléshez, a munkaerő továbbképzéséhez, a marketingkommunikáció hatékonyabbá tételéhez. Így a piacképes tudást és információt „előállító”, szállító könyvtárügy „megtérülésének” költségei is bekerülnek egyfajta piaci szemléletű körforgásba.

A könyvtárügy, a könyvtári hálózatok azonban egy komplex rendszert, struktúrát alkotnak, éppúgy, ahogy a könyvtár társadalmi–használoi környezetének szükségletei is, s a „piacképes” könyvtári szolgáltatásmenedzsment filozófiája ebben a perspektívában csak szűk körű határterületként egészítheti ki a teljes ellátórendszer feladatait. Ez az üzleti perspektíva és séma megfelelhet egy globalizált könyvtárügy (piaci, költségmeggörítő) főntartói modelljének, hiszen a világ információs és szellemi javaihoz való hozzáférés infrastruktúrája forráshiány előidézése esetén éppen úgy privatizálható, mint mondjuk, az oktatás vagy az egészségügy infrastruktúrái, szolgáltatásai. Ez a vízió korántsem egyfajta könyvtári összeesküvés-elmélet. A könyvtárak piaci környezetében piaci viszonyok és szükségletek alakulhatnak ki a tudás hozzáférésének könyvtári allokációjában. A közszolgáltatások az állam elszegényedésének globális mintáit az eladósodás és az ennek következtében fennálló (re)finanszírozási függőségi viszonyok kapcsolják egybe.

Ebben a finanszírozási sémában a közszolgáltatások belekerülnek az egyre szegényedő főntartói pénzügyi-adós spirálba, amelynek hosszabb távú következményeként a privatizációs, üzleti megoldások elkerülhetetlenek lehetnek. Ettől a helyzettől csak egy bővülő és gazdagodó büdzsés főntartói háttér menthetné meg a közszolgáltatásokat, de erre kevés az esély, hiszen az államnak egyre növekvő kamatterhekkkel kell hiteleit törlesztenie. A főntartható fejlődés elvonáson–hitelezésen alapuló ideológiája szerint megoldást csak a külső pénzügyi segítség jelenthet. Láttuk, hogy bizonyos, mára betiltott hitelkonstrukciók hova vezettek az oktatás területén. A PPP-hitelkonstrukció hasonló „betegségben” szenved, mint a pályázati rendszer: a piac úgy ad forrásokat egyik karjával, hogy a másikkal egyben elszívja a közszolgáltatások kamatokkal terhelt „hasznát”. A forráshiány azonban nagy úr a könyvtárfejlesztés és a főntartás szempontjaiban, hiszen olvasókat csak úgy fog tudni megtartani és szerezni a könyvtárügy, ha fejleszt. Ezt a patthelyzetet természetesen egyfajta könyvtári reformként is láttathatjuk, mint hogy az olvasó-, a könyv nélküli könyvtár perspektíváját is. De véleményem szerint a globalizációs piaci és pénzügyi folyamatok nem előreviszik a lokalitások közszolgáltatásainak ügyét, hanem elszegényítve a főntartó államot, áttételesen leépítik azokat, hogy helyet készítsenek a tőkebevonás számára. A fejlesztések

előteremtéséhez megoldásnak a könyvtári infrastruktúra további gépesítése, racionalizálása (pl. létszámcsökkentés), a használók egyre nagyobb mértékű hozzájárulása, a könyvtári díjszabás növekedése, valamint üzleti „megoldások” és a külső tőkebevonás, a hitel tűnik. Ez a könyvtári globalizáció pénzügyi, gazdasági összefonódásokkal kikényszerített perspektívája, demokráciájára, és semmiképpen nem egy gazdagodó kultúrát teremtő könyvtárreform.

A könyvtári privatizáció kérdését éppúgy tágabb összefüggésekbe helyezve kell vizsgálni, mint a könyvtári globalizáció problémakörét, ahhoz, hogy megértsük a könyvtári (és állami) hiány mesterségesen előidézett okait. A könyvtári globalizáció és a könyvtári privatizáció, (éppúgy, mint a digitalizáció) összefüggő jelenségek, hiszen az informatika fejlődése „egyszerűvé” teszi a kulturális értékfordozók és a megosztói infrastruktúra áttekintését, kontrollálását, a dologi viszonyok információs viszonyra alakítását. Így ami a globális termelés és elosztás nagy trendjeiben érvényesül, az az információ vonatkozásában is lecsapódik. A könyvtári digitalizáció, a globalizáció és a privatizáció éppenséggel meglehetnének egymástól függetlenül is, de érdemes emlékeztetni, hogy itt rendszerszintű, „apriori” természetes összefüggésről van szó, amely a jelenlegi globális struktúrában elválaszthatatlanná teszi az információs, szellemi javak távelérésének globális gazdasági viszonyrendszerbe ültetését. A globalizáció pedig konkrétan és áttételesen éppen arról szól – a közszolgáltatásokat tekintve –, hogy „a neoliberais politika nem számolja fel az állam beavatkozását, csupán az irányát fordítja meg, és a jóléti kiadásokat visszaszorítva, a transznacionálisok világpiacon versenyképességének támogatására összpontosítja az állami újraelosztást.”⁹

Mit is jelenthet mindez a könyvtárak, a kultúra, az információs piac összefonódásának, egymásrataltságának világában? E rendkívül összetett, kifinomult – és demokratikus intézmények mögé bújó, „reformtörekvésekké” szépítő – viszonyrendszert nehéz lenne teljesen áttekinteni, de van néhány általános séma, amely felhívhatja a figyelmet a könyvtáraknak a globális, kulturális–pénzügyi függésrendszer struktúrájában betöltött szerepére. A könyvtárak a globális, kulturális, információs piacon egyszerre jelennek meg közpénzen fenntartott „nagyfogyasztóként”, információtermelőként és információs–kulturális elosztópontokként. Ez a funkcióegyüttes méltán tarthat számot a kulturális, informatikai és információs piac konjunktúrájára. Mindehhez olyan „készen talált viszonyok” (pontosabban a globális fenntarthatóság jelszavával elszegényített állami közszolgáltatások) kellene, amelyek kényszerhelyzetet teremtenek az állami közszolgáltatások finanszírozásában, fejlesztésében, és megnyitják a szabad utat a közpénzek privatizálására, a magántőke-beáramlás előtt. Egy ilyen globális világgazdasági szituációban a függési helyzetet az generálja, hogy az állami tulajdonú közszolgáltató intézményeket egyre több csatornán kelljen pénzügyi infúzióra csatolva, piaci függésű helyzetbe hozni. Láttunk erre „élő”, de nem működő példákat, mind az egészségügy, mind az oktatás számos területén. A nyomás, különösen a fejlesztéseket tekintve nagy, hiszen az állam, ha helyenként fenn is tudja tartani intézményeit, fejleszteni egyre kevésbé képes. Ez a könyvtárak esetében automatikusan az olvasói szám csökkenésével járhat, amelyet mindenki szeretne elkerülni, hiszen a könyvtár társadalmi küldetése, támogatottsága és presztízse sérülhet. A statisztika azonban nagy úr, hiszen a társadalmi kihasználtság, vagy a feleslegesség kemény adatai alapvetőek a szakma megítélésében! A patthelyzetet a külső tőkebevonás, a privatizáció oldhatja meg, ez képes a nagyobb fejlesztési beruházások finanszírozására, cserébe nyilván bizonyos (prémium)szolgáltatások fizetőssé tételével. A könyvtárak, a könyvtárpolitika mára célpontja, eszköze és kiszolgáltatója lett a globalizációs hatalmi–intézményi struktúra szellemi, információelosztó érdekeltségeinek, a tulajdonképpen információs piacnak, hiszen a könyvtári hálózatok hatalmas tudás- és dokumentummennyiség egyesített birtokosai, s a könyvtári infrastruktúra működtetése, fejlesztése állami részről egyre költségesebb. Mindez

annak a globális mesterséges elszegényesedési folyamatnak a következménye, amelyhez a piac és a nemzetközi pénzügyi intézmények bőszen asszisztálnak.

Lássuk a privatizációnak, mint a tőkebevonás könyvtári technikáinak vázlatos konglomerátumát, fejlődési szintjeit. A könyvtári privatizációnak, hasonlóan más ágazatokhoz, többféle, a „lopakodótól” a közvetlen piaci beavatkozásig terjedő spektruma állítható föl, attól függően, milyen szintű az „együtműködés” a piaci, illetve a könyvtári szereplők között, valamint milyen az intézmény profittermelő lehetősége, versenypotenciálja, szociológiai környezete. A használók mindebből egyelőre „csak” annyit észlelnek, hogy bizonyos adminisztratív költségek jelentősen nőttek (a szolgáltatások színvonala és a kulturális kínálat növelése nélkül), hiszen a könyvtáraknak egyre több bevételre van szüksége. A veszprémi megyei könyvtár esete bizonyítja, milyen következményei lehetnek egy tervezett forrásmegvonásnak és egy esetleges privatizációnak is. A főntartó tervezett „kihátrálása” az intézmény mögül a 8000 forintos beiratkozási díj fontolgatását vizionálta. De más piaci ráhatás és „megoldás” is létezhet. A Corvinus Egyetem új könyvtára úgy lett kialakítva, hogy „globalizációs veszély esetén” bármikor irodává alakítható. A könyvtári privatizációnak csak a fantáziánk és a pénzügyi képzettségünk szabhat határt, bár egy új rendelkezés szerint, az intézményvezetőknek pénzügyi tanfolyamot kell végezniük. Készülődés a „szép új világra”? A kocsmakönyvtár ötlete mellett mindenesetre egy „wellnesskönyvtár hostess könyvtárosokkal” kísérletét is bedobhatjuk a köztudatba, hiszen sokan mondják, hogy a hagyományos könyvtárfogalom már nem alkalmas a könyvtári szolgáltatások „perspektívájának” lefedésére...Így a privatizált pályázati rendszertől kezdve, a könyvtári infrastruktúrán üzleti (információs) hasznot termelő, vagy éppen a kiszervezett (pontosabban szólva „beszervezett”) szolgáltatásokig tág a „perspektíva” a könyvtári tér és szolgáltatáskultúra üzleti fölhasználására. A privatizáció első, „spontán” közegeiben, amikor az államnak egyre több piaci kompromisszumot kellett kötnie közszolgáltatásai finanszírozhatóságát illetően, azt a kérdést tehetjük föl, hogyan alakulhat át a közpénz magánprofittá egy állami könyvtári infrastruktúrában és szolgáltatáskultúrában, konkrétan és áttételesen? Ennek a folyamatnak a természetes médiuma lett az időközben piacivá torzult pályázati rendszer. A könyvtári technológiai fejlesztéseket, de sok esetben a dokumentumbeszerzéseket is, önrészből már nem, csak a pályázati rendszerrel összefonódott piacról lehet megoldani. A pályázati rendszer tehát ebben a finanszírozási sémában tulajdonképpen egy üzletivé alakított, piaccal összefonódott finanszírozási modell, amelyben a pályázati rendszer egyfajta intézményesített fügefalevélként kelti a demokratikus elosztás látszatát, miközben éppen ezzel ellenkező; elosztási anomáliákat, túlzott központi kontrollt, piaci beavatkozást, ergo hatalmi koncentrációs megoldást szül. Már most is az állami, normatív támogatások mellett, helyett, részben egyre inkább a piac által privatizált, befolyásolt és finanszírozott pályázati rendszer „tartja el”, fejleszti a kulturális közszolgáltatásokat. A pályázati rendszer mint egyfajta előprivatizációs főntartói modell, egyre inkább a piaci szféra „jószoigálati” pénzszivattyúja, „pénzmosodája” lesz, hiszen az államtól nem várhatjuk a pályázati pénzek előteremtését, pláne a normatív támogatások növelését. Így a piac egész egyszerűen „privatizálja” a pályázati rendszert, ezen keresztül részlegesen és áttételesen a közszférát. A pályázati rendszer torzító hatásai is éppen a nemzetállami és a globális („uniós”) pénzpolitika eltérő szempontjainak financiaális konfliktusában kristályosodnak ki¹⁰. A tagállamokat, szakágazatokat érintő forráshiányt az uniós pénzügypolitika tehát nem oldja meg (esetenként még súlyosbítja), csak egy globálisabb, föderatív pénzügyi struktúrába helyezve, nagyobb kontrollt megvalósítva osztja szét a jövedelmeket. A pályázati rendszer – európai uniós tükörben és perspektívában – nem más, mint a központilag vezérelt pénzpolitika meghosszabbított pórása.

A pályázati rendszer máskülönben hasonlatos a hitelezés bizonyos gyakorlatához, sémáihoz: pénzügyi, szakágazati kontrollt valósít meg a finanszírozás ürügyén, de cserébe a beruházás gazdasági hasznát kérheti, vagy évekre pénzügyi–szakmapolitikai pórázon tartja az adott szakágazati intézményt. A részrehajlás, eszmei elköteleződés vagy más hatalmi–piaci érdek-összefonódás, „érdekszövetség”, elosztási anomália ebben a pénzelosztási sémában, éppúgy, mint az igazi privatizációban, „garantáltan beépített elem”¹¹. A pályázati rendszer a szegényedő, (mesterséges forráshiánnyal előidézett) fönntartói lehetőségek korában valójában eredeti funkcióját vesztetten átalakul egyfajta „árnyék hatalmi” hatalmi–pénzügyi, elosztói kontrollszerpbe. A pályázati rendszer tehát, globális szintre emelve, a globális demokráta demokratikus felszínü pénzügyi-elosztó intézménye, háttérhatalmi pénzügyi csatornája, amely demokratikus színben tünteti föl a pénzelosztási sémák és csatornák hatalmi-piaci szempontjait, módszereit, miközben ennek ürügyén pénzügyi intervenciót hajt végre, és intézményesítetten központosítja a javak pénzügyi–hatalmi–ideológiai alapú elosztását, csökkenti az intézmények autonómiáját. Globális szempontból a pályázati rendszer egy pazarlóan bürokratikus, központosított hatalmi pénzelosztási mechanizmust jelent, amely úgy ad pénzügyi támogatást, hogy közben pénzügyi kontrollal, központi elosztó rendszerben gondolkodva osztja vissza uniós alapokból a tagállamok befizetéseit, nemzeti jövedelmük egy részét. Az intézmények fokozódó szegénységével, az állami pénzek globális elvonásával nőtt a „feszültség” és az ellentmondás a projektpénzek és az intézményfenntartásra fordítható egyre kisebb keretek, szerepek és intézményi kompetenciák között. A pályázati rendszer tehát fokozatosan a feje tetejére állt, „szerepzavarossá” lett, nemcsak szakmailag, de hatáskörileg, és finanszírozását is tekintve valójában a piaci befolyás és a pénzügyi támogatások demokratikus látszatú, a globális pénzpolitika áttétein keresztül hatalmilag összefonódó közvetítő „partnerintézménye”, elosztóbázisa lett.

Normál esetben egy kiegyensúlyozottan gazdag és kiszámítható állami szubvencionálási politikában a pályázati rendszer valóban betölti „rásegítő”, támogató szerepét. Mindez akkor igaz, ha „alapból” is kielégítő egy intézmény normatív támogatása. Ha az „alap” rosszul, szegényesen működik, akkor egyre nagyobb ellentmondás alakul ki az intézményfenntartás alapfeladatai, funkciói és a pályázati célok között. A fönntartható működés konkrét szükségletei és a pályázati pénzek „feladatáramoltatott, árukapcsolt (fejlesztési) direktívái” közötti olló sok esetben szülhet támogatási aránytalanságokat, anomáliákat, funkcionális szerepzavarokat, az intézményeket úgy fejlesztő, hogy eközben autonómiájukat korlátozó, beavatkozásokat. Így elképzelhető olyan torzulás, hogy amíg egy intézmény négy év alatt kétszer-háromszor is lecserélheti a teljes számítógépes eszközparkjait, mert informatikai pályázati lehetőségek bőven „lobbizódtak”, addig bizonyos „alapszolgáltatások” (dokumentumbeszerzések) aránytalanul lemaradnak. Ennek következményeként lesz egy korszerű számítástechnikai rendszer, de szegényes a könyvkínálat. A pályázati rendszer tehát a feje tetejére állt, „szükségletallokációját tekintve” piaci értelemben spekulatívva lett, hiszen nem a szükségleteket rendelik a forrásokhoz, hanem a kulturális–informatikai piac érdekeit a „szükségletekhez”.

A problémának ez az alapsémája; ez a megfordított képlet köszön vissza a Márai-program paramétereiben is.

A kulturális pályázati rendszer tehát már maga is egyfajta előprivatizációs, központosított finanszírozási modellé torzult, amelyben a rendszer a kulturális etatizmusnak a piaci médiumaként jelenik meg. Ezért is jogos a Granasztói György által javasolt korrekció: „...az NKA-t ki kell vonni a kulturális tárca közvetlen befolyása alól, vissza kell állítani pénzügyi önállóságát...”¹² Nos, ez meg is történt, eléggé felemás módon, az NKA Szerencsejáték Zrt. általi „privatizációjában” – ha ezt önállósági folyamatnak fogjuk föl.

A kulturális közszolgáltatói pályázati rendszer, a piaci, elosztási anomáliákkal küzdő könyvkiadás hazai közszolgálati „állatorvosi lova” tehát a Márai-program.

A könyv- és informatikai piac is a pályázati rendszerben találta meg azt az ideális intézményt, amelyben jószolgálati küldetésnek álcázva közérdeknek tüntet föl piaci érdekösszefonódásokat a könyvtárak fejlesztésében. A könyvtárak esetében a pályázati rendszer egyre jobban közelít a piaci finanszírozáshoz. Ez elsősorban a technológiai, gépesítési beruházásokra vonatkozik, de mint láthatjuk, a Márai-program esetében, a könyvek elosztásánál is piaci szempontok döntöttek. A Márai-program tehát, paradox módon minden értéktartalma ellenére, részelemeiben a (várható) reális olvasói szükségleteknek és a (kulturális) piac érdekeinek differenciálatlan összekapcsolásán, államkapitalista és nem szükségletelvű dokumentum allokáción nyugszik. Így is minden bizonnyal nagy segítség lehet egyes könyvtárak állományfejlesztésében, már csak azért is, mert a fennmaradó beszerzési keretből más tartalmú dokumentumok bővebben szerezhetők be. A plurális társadalom differenciáltabb dokumentumszükségei a könyvtáraknak mára fontos állománymenedzselési szempontjaivá váltak, és ez sok esetben eltérhet, más is lehet, mint a Márai-program dokumentumajánlásai. Lépünk azonban tovább.

Bizonyos könyvtári szakmai közbeszéd – felfigyelve a már korábban vázolt globalizációs idők jeleire – a saját beszédmódjuk premisszáin belül joggal és egyre jobban presszionálja a könyvtárak állami infrastruktúráján történő piaci profittermelést szolgáló szolgáltatások bevezetését. Mindebben a folyamatban azonban, a könyvtárügy globalizációs kontextusba helyezését tekintve – a magam részéről – éppenséggel nem reformot, hanem a megszorító, magánosító globális pénzügypolitika közszolgálati begyűrűzését látom. Olyan könyvtár-politikai kényszerintézkedéseket, amelyeknek a globális „jóakarát” teremtette meg a gazdaságpolitikai előfeltételeit. A globális imperializmus hatalmi szereplői a szellemi globalizációt is a centrumokból kívánják alakítani, a gazdasági pénzügyi igazgatás mellett, s ehhez a legkifinomultabb, reformként feltüntetett módszer az, hogy intézményesített, a „közszolgálat szükségleteire lebontott” pénzügyi „transzferekkel”, mintegy „segítségként” (pályázati rendszer, piaci szolgáltatások stb.) avatkozzanak bele az egyre jobban kiszolgáltatott könyvtárak életébe. A könyvtári globalizáció sem más tehát – tömören kifejtve –, mint globálisan összefonódó hatalmi, pénzügyi–gazdasági, információs koncentrációk, konglomerátumok érvényesüléséhez szükséges pénzügyi–dologi függőségi viszonyok intézményesítése. A dologi viszonyok információs viszonyra alakítása az információs társadalom „műve”, ebben a könyvtár is pusztán információs szolgáltató intézménnyé lehet. A globalizáció hatalmi, gazdasági és kulturális szempontrendszerének preferenciái szerint a könyvtári globalizmus par excellence eszköze és módszere a digitalizáció. A digitalizáció tökéletesen kielégíti azt a hatalmi, technológiai (és paradox módon könyvtártudományi, könyvtárhasználói) igényt, hogy koncentráltan lehessen a kulturális–információs javakat „egy helyre” gyűjteni, áttekinteni, kereshetővé tenni, rendezni, megosztani, vagy éppen cenzúrázni. (Éppen ebben a kettős szerepben van a digitalizáció legnagyobb veszélye, de esélye is!) A digitalizáció kétarcú folyamataiban és hatásaiban tehát egyszerre van jelen egy „kulturális világkormányzás” imperialista, „birtokló–kizsákmányoló” vonása, az információs adatbázisok haszna fölötti koncentrált uralomra való törekvés, a kulturális–információs „termelés” és javak fölötti kibocsátói kontroll, de a kulturális és információs javak kumulálásának és megosztásának „közjóléti” forradalma, szükségletei is. Ez a koncentráció akkor válik még érdekesebbé és veszélyesebbé, ha megjegyezzük, hogy a világ nagy tudás-adatbázisainak, információs vagyonának birtoklása, pár áttétellel, éppúgy, mint a termelői vagyon tulajdonlása, ma már néhány cégre és a mögöttük álló magánszemélyekre vezethető vissza. 2000-ben egyesült az USA legnagyobb tartalomszolgáltatója, az AOL a szórakoztatóipar

legnagyobbjával, a Time Warnerral, amely az év legnagyobb vállalat-összeolvadása volt az országban.

A posztmodern könyvtárhasználat alapproblémái a globalizációs paradigmában

A posztmodern könyvtár, hasonlóan a posztmodern múzeumhoz, története legnagyobb paradigmaváltásán, „rendszerátalakításán” esett át az elmúlt évszázadokban. Amíg azonban a számítógépesítés és az elektronikus–vizuális technológia fejlődése a múzeumok (mint a vizualitás par excellence színhelyei) és a régészet számára egyértelmű és komoly előrelépést és kitörési lehetőségeket hozott az installációk, az archiválás, a távhasználat területén, addig a hagyományos könyvtári világ egyik legfontosabb funkciója, a szövegolvasás, a könyvolvasás és az ezt közvetítő intézmények történetük eddigi legnagyobb útkeresésébe, sok esetben válságába, kiúttalanságába torkollott. A digitalizáció sokfunkciós felhasználási területei és kétségtelen eredményei közül éppen az elektronizált szövegek olvasási (és nem az archiválási, távelérési) felhasználásai vetik fel legerősebben a hagyományos könyvolvasáshoz, könyvtárhasználatához való viszony problémáját. A „könnyed” vizualitás csábítása manapság egyre inkább elnyomja az elmélyült olvasás lehetőségeit, szokásait, miliójét. Megszűnt az a kunderai „lassúság”, amely a megfelelő időkereteket, a mindennapi élet kimért ritmusát biztosíthatná az olvasáshoz, sőt az történt, hogy az infokommunikációs média teljesen maga alá gyűrte az emberek idejét¹³.

Ennek csak első „epizódja” volt a televíziózás, amelyhez időben még alkalmazkodni kellett, mára már azt sem, mert digitálisan minden adás rögzíthető. Az internet és az infokommunikációs eszközök, ha lehet, még rátettek erre a problémára, hiszen most már bármikor részesülhetünk az általunk kívánt vizuális élményekben (és persze digitalizált szövegekben is), hiszen nincsen adásszünet, műsorszünet, legfeljebb adatátviteli–szolgáltatói problémák lehetnek. (Vagy esetleg áramszünet; erre, a most még látszólag partikuláris körülményre még visszatérek a digitalizáció ökológiájával kapcsolatban.) Láthatjuk tehát, hogy sok sebből vérzik az olvasáskultúra, a Gutenberg-galaxis válsága, és legalább egy ötven-hatvan év óta tartó probléma kulminálódik, „teljesedik ki” manapság az internet-galaxis világában. A könyvtár már korántsem csak a könyvek tárháza, egyes esetekben a posztmodern könyvtár formai koncepciói túlhaladtak a tartalmi szempontokon. Egy kocsmakönyvtár lehet érdekes, de inkább italok mellé rendelt könyvekről beszélhetünk, mintsem könyvek mellé rendelt italokról...

Az antagonisztikus posztmodern könyvtári premissza (forma és tartalom kiforratlan ellentmondásossága) alapvető identifikációs, „küldetési–funkcionális” zavart okoz a szakmának, hiszen az elektronikus alapú könyvolvasásnak még nincs akkora technikai–társadalmi kifutása (ha lesz egyáltalán), hogy egyértelműen állást foglaljunk az e-papír¹⁴ általános hordozóvá válása mellett. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az olvasáskultúra, pontosabban a szövegvalóság még jó darabig egy „köztes (internetes) létben” fog lebegni. A hagyományos könyveket már kevesebben olvassák, az új, szemkímélő, digitálispapír-alapút még kevesen, így marad a vibráló, vagy ha az már egyre kevésbé is, de mindenképpen saját egvilágítású (LCD) képernyős olvasás.

A digitalizálás egyik, könyvtárügyileg kiemelkedően ellentmondásos és speciális felhasználása a könyvek, szövegek távolvasása. De még itt sem lehet általánosságban „a könyvekről” beszélnünk, hiszen a dokumentumok, szövegek digitalizálásának és távhasználatának nagyon sok olyan pozitív aspektusa is van, amely kifejezetten növelheti némely dokumentum- és szövegműfajok könnyebb és állagmegővőbb hozzáférésének lehetőségét, mint például a muzeális értékű kiadványoknál vagy a folyóiratoknál. Más kérdés,

hogy a digitális és papíralapú könyvolvasás különbözőségének recepcióesztétikai aspektusai még nem teljesebben ki, hiszen maga a technológia is gyermekcipőben jár, bár néhány figyelemreméltó, de talán nem annyira a figyelem középpontjában lévő, ámde releváns különbség már ma is látható. A virtuális világ virtuális dokumentumai nem fizikai természetűek, legfeljebb autopsziák digitalizált klónjaként emlegethetnénk őket, egészen addig, amíg ki nem nyomtatjuk őket. Ekkor azonban részben elvész a digitalizáció egyik jelentős érve, a környezet- és papírkímélő megoldás. Manapság azok, akik a nyomtatott könyvet ökológiai terhelésként és kockázatként állítják be, nem gondolnak bele a digitalizált szövegeket olvasó, adatokat tároló és továbbító berendezések előállítási, használati (akkumulátor), hulladékgazdálkodási környezetterhelésébe, energiaigényébe. A könyv csak addig terheli a környezetet, amíg a papírt előállítják, utána nincs szükség külső energiaforrásra a használatukhoz! Így egy globális energiaválság esetén érdemes lesz majd a porosodó padlásokról előszedni a Feltámadást és a Bűn és bűnhődést...

A digitalizáció ökológiai üzemzavarai mellett azonban létezhet a digitalizált adatoknak, az információnak társadalmi-hatalmi, valamint esztétikai „zavara” is.

Az információ és elérhetősége mint dologi viszony, a hatalmi kontroll és a piaci szempontok kialakításának egyik fő eszköze lehet. A gondolatszabadság és az információs szabadság filozófiai, üzleti és technológiai kérdései egy globális hatalmi centrumokban gondolkodó, pénzügyi-hatalmi struktúra felől nézve ideálisan torzíthatók a hálózatiság kontrolljának megfelelő szempontjai szerint. A hálózatiság, ma már korántsem annyira utópikus kontrollja könnyen egy információs totalitarizmus felé irányulhat, amelynek hatalmi, pénzügyi, kulturális és gazdasági aspektusai egyaránt lehetnek. Ebben a globális információs totalitarizmusban kell a könyvtáraknak fönntarthatóan és értékezőrelten „lavírozniuk” hatalom és felhasználó között.

A technológiai-ökológiai szempontokat ignorálva, a digitális könyvolvasás lélektana és esztétikuma felől is látszanak diszkrepanciák a hagyományoshoz képest.

A digitális szöveg internetről való olvasása ugyan lehet informatív, de elmélyült tanulásra, (mnemotechnikára) és kikapcsolódásra (katarzisa) korántsem biztos, hogy mindenkinél alkalmas. A pszichés belemélyedés és kikapcsolódás olvasáslélektani kérdései elsősorban tehát a tanulás és az esztétikai igények felől húzzák erőteljesen a hagyományos könyv felé a serpenyőt. Az „internetezés” korántsem pihentető kikapcsolódás, és nem ad lehetőséget az elmélyült olvasásra, legfeljebb a gyors kommunikációra és informálódásra, ügyintézésre, szövegek, egyéb tartalmak letöltésére.

A posztmodern könyvtár mindazonáltal sokat magába épített a számítógépes technológia lehetőségeiből: elsősorban az információk és a dokumentumok feldolgozásának, visszakereshetőségének, archiválásának területén, másodsorban a távhasználat, távadminisztráció bizonyos aspektsaiban. De mit jelentenek ezek a technológiai fejlesztések tartalmilag? Mert a kérdés manapság is elsősorban az, hogy mit olvasunk, s nem csak az, hogy milyen felületről. Manapság, amikor „tömeges” könyvtárhasználattal találkozunk, a legjelentősebb olvasási motivációt a tudástársadalomban az élethosszig tartó tanulás jelenti, ugyanakkor az olvasáskultúra és a könyvtárhasználat nagy paradoxonját is, hiszen az élethosszig tartó tanulás és az ebből fakadó könyvtárhasználat egyrészt fel is emelhet a szabad érdeklődésen alapuló olvasáskultúrába, másrészt be is rögzíthet a kizárólag a saját „szakirodalom” specializálódási, fogyasztói szintjére. A tanulási motivációk tehát egy speciális, manapság mégis a legjellegzetesebb könyvtárhasználati identitást jelentik: a létért (könyvért) folyó küzdelem (globális) könyvtárhasználati kényszerpályáit. Kérdés azonban, hogy a könyvtár, „magáértvalósága szerint” a tanulóval befejezett minőség-e, avagy, főképp a közkönyvtár, manapság is nyújt mást is, többet is? Az informálódás, tudás, műveltség, egyes hátrányos helyzetű rétegek kulturális integrációjának többdimenziós, egymással összefüggő

látószögéből nyit rá a kultúrára, műveltségre, a könyvek világára, s ezt érdemes is kiaknázni, mert ez biztosítja a kultúrával való élethosszig tartó napi kapcsolatot! Élethosszig tartó tanulás mellett (és részben helyett) élethosszig tartó olvasási programot kellene tehát kínálni! Ez jelenti a globalizált posztmodern könyvtár lokális szakmai és használói identitását a „nemzeti kultúrák magáértvalósága” szerint.

Az olvasáskultúra mint a szellemi termékek fogyasztásának, elsajátításának alapja, tehát története egyik legnagyobb válságát, paradigmaváltását, viaszesését szenvedte el. (De nyugodtan beszélhetünk „paradigmaválságról” is az olvasás kapcsán, hiszen nemcsak az olvasás maga, de az olvasás társadalmi szerkezetváltozásai is nyugvópontnélküliek. Nem átmenetről, sokkal inkább egyfajta „dekonstruáltságról” van szó az olvasás kapcsán.) Az élethosszig tartó tanulás könyvtárhasználati kényszere azonban az olvasáskultúra mélyebb szabadságrétegei felfedezésének hozadékát is magában hordozhatja kellő könyvtár-pedagógiával, könyvtár-ergonómiával és persze dokumentumkínálattal. Ahhoz azonban, hogy a tanulási célú könyvtárhasználat ne pusztán tangenciálisan és időlegesen érintkezzen a könyvtári szolgáltatások egészével, szükséges lenne a közkönyvtárak megerősítése, az olvasáskultúra könyvtári kinevelése, fejlesztése.

A szocializmus korai szakaszában mindez a modernitás eltorzult (nevelői) módszereivel történt, hiszen ha valaki vitt szakirodalmat, akkor kötelező volt melléje vinni szépirodalmat is, és viszont. Ez a mozzanat is mutatja, hogy a totalitarizmus is egyfajta korai modern társadalom volt, hiszen a kulturális szükségletekben egyre bővelkedőbb, felemelkedő társadalom volt a cél, még ha ez ideológiai presszióval is volt kikényszerítve. Mert az igazi kulturális értékszabadság éppen egy olyan szintézisét jelentené a könyvtári modernitásnak, hogy külső (ideológiai vagy tanulási) kényszerektől függetlenül is olvassunk, informálódjunk, művelődjünk, járjunk könyvtárba. A „kötelezők” elolvasása csak a fontos kezdet, és adott esetben lehet az olvasási kultúra emeltyűje, a könyvtáros–olvasó kommunikatív–rámegítő és nem alá-fölérendeltségi viszonyát feltételezve. A szocializmus könyvtárügyének romjai és az ideológiailag elavult könyveinek a leselejtezése után a tudás- és információs társadalom paradigmáján fölnőtt egy újfajta fogyasztói kultúrájú és kulturáltságú könyvtárhasználói réteg, amely alapvetően az élethosszig tartó tanulási szükségletből olvas, azt is egyre növekvő mértékben távhasználatlalt az internetről műveli, hogy az éppen aktuális diplomákat, képzéseket megszerezzék. Sokan éppen erre is hivatkozva állítják, hogy ma sem olvasunk kevesebbet, sőt e-bookkal már többet is olvasunk, mint régen. E megállapítás azonban összemosza a könyvolvasási kultúra és az „információs” olvasáskultúra elemi különbségeit, az informálódás, a tudás és a műveltség könyvtári fenomenológiai szintjeit, hiszen mindezek együttesen szükségesek az információs társadalom és az információs piacgazdaság zavartalan működéséhez. Mert az egyéni és közösségi lét kulturáltabb „működéséhez”, komplexebb megéléséhez az is hozzájárulhatna, ha mást is olvasnánk, mint ami a szakképzéshez–informálódáshoz kell. A globális világgazdaság átalakította a munkának és a szabadidőnek az arányait, szokásait a munkaidő (azaz az értékteremtés) és a globális multikultúra javára. Az önmagáért való olvasás időigényes és „pazarló” aktusait egyre kevesebben képesek megengedni maguknak (az időt és a könyvet is pénzben kifejezve tehát), és akkor is inkább a tanulás vagy az elektronikus média viszi a prímet, úgymint a személyes versenyképességnek és a tömegkultúrának a szükségletkielégítői. A globális világgazdaság és a kulturális piac így együttesen hat vissza regresszíven egyes lokalitások olvasáskultúrájára.

A posztmodern bibliopláza mint a posztmodern könyvtár általánosságára igényt tartó közösségi modelljének egyik nagy kísérlete a könyvtári tér közösségi reprezentációjának kulturális prezentációjában manifesztálódik, azaz az építészeti teret és a kulturális szükségletek allokálását hatékonyan koordinálja a használók közösségi téréigényéhez. Másképp szólva, a posztmodern könyvtári térhasználat formai kliséi a közösségi

könyvtárhasználat tartalmi aspektusait, szükségleteit kötik össze az építészeti tér „sokszintű” adottságaival. A bibliopláza tehát a sokfunkciós, egymásra szerveződő, többszintű könyvtári szolgáltatásmenedzsment, a könyvtárkultúra térbeli apoteózisa, leképződése. A korszerű könyvtári ergonómia és könyvtári tér olvasó- és közösségbarát; kultúrájának és a használók közösségi találkozásának színhelye. A bibliopláza-modell magyarországi alkalmazásai akkor lehetnek sikeresek, ha a korszerű könyvtárápület megfelelő mennyiségű kulturális tartalommal frissül és válik nyilvánossá. Erre kiváló modellt a „többfedeles” könyvtári szisztéma, amely mind a mennyiségi, mind a minőségi használói igényeket hatékonyan tudja hozzárendelni a bibliopláza „többszintű” elrendezéséhez. Ekkor válhat a látogatóközösség kulturális identifikációjának, szükségleteinek komplex reprezentációsterévé a könyvtár. Ezt gondolom tartalmilag is igazi, pozitív előjelű könyvtári reformnak: teremtsünk korszerű, keresleti és értékszemponthoz egyszere felmutató, egyre bővebb kínálatot. A bibliopláza „műfajának” sajátos könyvtári szintézise lehet a „Kaptár”, a Pécsi Tudásközpont. A városi, megyei, valamint egyetemi könyvtári funkciók egy intézménybe történő összevonása azonban komoly szakmai kihívást, funkcionális koordinációt jelenthet, s e könyvtári konstrukció már előrevetíti az információs tudástársadalom szinte kizárólagosan tanulási kiindulópontú könyvtárhasználati motivációinak intézményes kielégítését.

A könyvtárügy a válság és a sok helyen fellépő nehézségek ellenére is nagyon nagy értékötletet nyújt a kulturális identitások, a műveltség, az elitek újratermelésében, vagy éppen a hátrányos helyzetűek mentorálásában; per definitionem: a tudástársadalom versenyképességének növeléséért is megteszi a lehetőségeiből adódó megtehető. Ez feltételezi, hogy a hatalom és a könyvtár viszonya partneri és szakmai legyen, elismerve egymásrataltságukat, kompetenciájukat, hatáskörüket, meg azokat a sokszínű társadalmi érdekeket, értékeket, amelyeket a modern könyvtár involvál és manifesztál.

A posztmodern könyvtárügynek a XX. századi totalitarizmusok emlékeinek árnyékában kell kiküzdenie a demokratikus „középutat”, amelyet most egyfajta piaci totalitarizmus felé kényszerít a globalizáció. Ha az imperializmust a kapitalizmus legfelső fokának tekintjük, akkor a globalizáció az imperializmus legfelső fokát, vagyis a tőkés folyamatoknak a világszintű totalitását jelenti. Ebben a „légkörben” kell tehát fogódzókat találnia a lokális könyvtárügynek, kultúrájának. A posztmodern könyvtárügy beágyazódása a globális hatalmi folyamatok és törekvések intézményi eszközrendszerébe ugyancsak összetett, ellentmondásoktól sem mentes szociokulturális folyamat. A könyvtár és a hatalom viszonyának újrafogalmazása tehát már korántsem csak egy konkrét és látható föntartói politikai hatalomtól való (személyi-ideológiai) függést és megfelelést jelent, hanem a lokális föntartó államhatalmak, önkormányzatok globális és intézményesített dologi függésrendszerének problémáját is. Milyen szerepet kaphat a könyvtárügy és a kultúra ebben a globális hatalmi vákuumban? A tudásallokáció hatalmilag intézményesített szempontjai elválaszthatatlanok a globális függésrendszer alá- és fölrendeltségi viszonyok szerinti hatalmi játszmáitól, folyamataitól.

A globalizáció mint az imperializmus legfelsőbb foka, különösen kielezi nemcsak a globális anyagi, de a szellemi különbségeket is. Nagy kérdés, hogy a könyvtárak a rendszer milyen fejlettségi fokán, a globális hierarchián belüli helyzetüktől függő lehetőségeikkel szolgálják ki a globalizációt. A globalizációra adott (könyvtári) alternatívák „készen talált viszonyok között” kereshetik az együttműködés, de a szembenállás és a kritika koncepcióit is, hiszen a könyvtárak hálózatisága amúgy is már egy megelőlegezett szellemi globalitás együttműködési hatékonyságán alapul. Az információs technológia erre „csak” rásegített. De az informatika, az adatbázisok összekapcsolásának, kumulálásának lehetősége a globalizáció hatalmi-hálózati szempontrendszerébe és dilemmáiba vonta a könyvtárügyet. E folyamatok vázlatos és kritikai összefoglalása, globális kontextusba emelése volt a célom.

JEGYZETEK

1A globalizációnak nincs alternatívája, a globalizáció gazdasági-társadalmi berendezkedésének azonban lehet. Nem mindegy, hogy szociális avagy „vadabb” jellegű világkapitalizmus épül, de az sincs kizárva, hogy az előbbi előfeltétele az utóbbi megvalósulása, mint átmenet. Nem mindegy tehát, hogy globalizációellenesek vagyunk vagy globalizációkritikusak.

2Az empirikus kutatások határait azoknak a szükségleteknek a hiányai jelentik, amelyek nem interiorizálódtak a kulturális szocializáció folyamán, így rákérdezni sem lehet. A társadalomtudományok „reakciós” felhasználási módja, amikor a rendszerszinten elidegenített szükségletek nem mérhetőségét, nem kimutathatóságát indoknak használják, mondjuk, a könyvtár selejtezéséhez, míg más, piaci szolgáltatások hiányát reális szükségleteknek mutatják.

3<http://www.euroknows.com/index.php?menu0=2&menu1=0&menu2=0&cid=A> könyvdigitalizálás jövője

4<http://index.hu/kultur/klassz/2010/09/23/pecskulcsprojektek/A> Kaptár véget vet a könyvtárosok uralmának.

5A gazdasági válság okozta tőkehiány valójában mesterséges, hiszen voltaképpen „fuldoklunk” a pénztől, csak az elosztás piaci-globális torzulásai folytán a pénz nem a termelő gazdaság és a jóléti kiadások számára áll rendelkezésre, hanem spekulatív tőkebefektetésekben élösködik.

6http://www.nka-kincstar.hu/nagyito_olv.html?id=588&pid=2 Versenyfutás a kultúráért

7Legújabbban minden könyvtárban kölcsönzött s a szerzői jog alá eső dokumentum utáni jogdíj megfizetése vizionálódik. A szerzői és szomszédos jogok problémája amúgy is belengi a digitalizáció, sőt a „hagyományos” dokumentumok könyvtári kölcsönzési kérdéskörét.

8Egy legújabb hír szerint „az állam működése szempontjából és nemzetbiztonságilag is elfogadhatatlan, hogy jelentős adatbázisok vannak magánkézben.”

http://hirado.hu/hirek/2010/10/26/13/Fellegi_a_kormanyzat_bevezeti_a_digitalis_adatvagyon_fogalmat.aspx A kormány bevezeti a digitális adatvagyon fogalmát

9Rozsnyai Ervin: Az imperializmus korszakváltásai. Bp., 2002. Rozsnyai András kiad.

10A Lisszaboni Szerződés következtében az Európai Központi Bank a tagállamok bármilyen pénzügyi vonatkozású döntését felülírhatja.

11Az EU nem vizsgálja a pályázati pénzek elosztásának személyi függését, legfeljebb egy projekt megvalósulásának tényét.

12Polgári gondola. Új magyar kulturális stratégia. (Konferencia 2009. október 9-én a Magyar Polgári Együttműködési Egyesület rendezésében.)

13<http://www.lifenetwork.hu/lifenetwork/egeszsegugy/20100821-tavkozlekenyseg-a-britek-eb-renletuk-feleben-teveznek-neteznek-telefonalnak.html>

Távközlékenység

14<http://www.hwsz.hu/hirek/42728/e-paper-e-ink-elektronikus-papir-e-book-olvaso-gyricon-xerox-eink-technologia.html>

A holnap sztárja: az elektronikus papír

15<http://www.origo.hu/techbazis/hightech/20100917-elektronikus-konyvek-foldon-vizen-leve-goben.html>

Elektronikus könyvek: Földön, vízen, levegőben

*A tanulmányt vitaindítónak szánjuk. – A szerk.